

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

The Journal of Near East University Faculty of Theology

ISSN: 2148-6026 | e-ISSN: 2687-4121

Aralık / December | 2023/9/2

RİSALETİN MEKKE DÖNEMİNDE HZ. PEYGAMBER'İN SİYASİ HEDEFLERİ

The Prophet's Political Goals in the Meccan Period of the Prophethood

KORKUT DİNDİ

Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü, Ağrı, Türkiye

Assoc Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Islamic History and Arts, Ağrı, Türkiye

kdindi@agri.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2808-0255

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 25.08.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 09.11.2023

Yayın Tarihi | Published: 25.12.2023

Atıf | Cite as

Dindi, Korkut. "Risaletin Mekke Döneminde Hz. Peygamber'in Siyasi Hedefleri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 185-199. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.2.04>
Dindi, Korkut. "The Prophet's Political Goals in the Meccan Period of the Prophethood". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 9/2 (December 2023), 185-199. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.2.04>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.
The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY- NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Lisansının hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.
Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License.

Risaletin Mekke Döneminde Hz. Peygamber'in Siyasi Hedefleri

Öz

Allah'ın elçi olarak seçip görevlendirdiği peygamberler, ilahî buyrukları insanlara tebliğ etmişlerdir. Peygamberlerin bu tebliğ sürecinde birtakım faaliyetleri, ilahî elçilik görevlerinin ve peygamberlik misyonlarının yanında liderlik ve devlet başkanlığı yönlerini de açığa çıkarmıştır. Böylece kimi zaman peygamberlik (dini otorite) ve hükümdarlık (siyasi otorite), Hz. Davud ve Hz. Süleyman peygamberlerde olduğu gibi tek bir şahısta birleşmiş, İslamî literatürde "hükümdar peygamber" tabiri teşekkül etmiştir. Nübüvvet zincirinin son halkasını teşkil eden, peygamberlerin sonuncusu Hz. Peygamber'in de hicret sonrası Medine'de icraatları ve siyasi faaliyetleri, aynı şekilde bir devletin vücut bulmasına imkân sağlamıştır. O, siyasi konjonktür gereği Medine'de peygamberlik ve devlet başkanlığı vazifelerini bir arada yürütmüştür. Dolayısıyla Medine'de ilk İslam toplumunun teşekkülü ve devletleşme sürecinde Hz. Peygamber'in siyasi hedeflerinin bulunduğu ve bazı uygulamalarının da bu hedeflere yönelik olduğu muhakkaktır. Ancak Mekke döneminde risaletle eş zamanlı olarak Resûlullah'ın siyasi hedeflerinin bulunup bulunmadığı ise muğlaktır ve bu konuda henüz etraflıca yapılmış müstakim bir çalışma bulunmamaktadır. İşte bu makale, literatür taraması yöntemiyle klasik kaynaklar ve rivayetler ışığında Hz. Peygamber'in, İslam'a davetin yanı sıra risaletinin Mekke döneminde siyasi hedeflerini ve bu hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğini İslam öncesi siyasi ortamla bağlantılı olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yapılan araştırma neticesinde Hz. Peygamber'in dini, içtimai, ahlaki esaslara dayalı bir İslam toplumu oluşturma ve devlet kurma arzusunu, risaletinin ilk yıllarından itibaren dile getirdiği, esas gayesi ve misyonu olmamakla birlikte bütün Arapları kapsayan tevhit merkezli bir yapı oluşturmaya hedeflediği ve bu hususta muhataplarını teşci ettiği görülmektedir. Gerek bağımsız kabileler halinde yaşayan Arapların Hz. Peygamber'e itaat etmelerinde ve gerekse de Arap yarımadasının büyük bir kısmında siyasi ve içtimai birliğin sağlanmasında din ve risalet kadar onun stratejik hedeflerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Himyerîler, Lahmîler, Gassânîler, Sâsânîler ve Bizanslılar gibi devletlerle siyasi ve ticarî ilişkileri bulunan Kureyş kabilesi içerisinde yetişen Hz. Peygamber'in, Mekke devrinde muhataplarının da ilgi, talep ve hayalleri doğrultusunda bir takım yakın ve uzak hedefler koyduğu görülmektedir. "Kâbe ve Mekke'nin idaresini ele geçirme", "Arap yarımadasında güçlü bir merkezi otorite kurma", "Araplar üzerindeki Bizans ve Sâsânî baskılarını ortadan kaldırma", "Kisra ve Kayser'in mülküne varis olma" şeklinde sıralanabilecek bu hedeflerinin de genel olarak Arap yarımadasında özel manada ise Hicaz bölgesinde güçlü bir merkezî otoritenin bulunmamasıyla ilişkili olduğu açığa çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in, çeşitli zorluklar ve yoğun baskılar karşısında özelde müslümanların genelde ise Kureyş ve Hicaz Araplarının moral ve maneviyatını yükseltmek amacıyla belirlediği yakın hedefleri, risaletin Medine döneminde gerçekleşmiş; "Kisra ve Kayser'in mülk ve hazinelerine sahip olma, Bizans ve Sâsânî topraklarını ele geçirme" gibi uzak hedefleri ise vefatından hemen sonra Hulefâ-yi Râşidîn döneminde vuku bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Siyer, Hz. Peygamber, Mekke Dönemi, Risalet, Siyasi hedef

The Prophet's Political Goals in the Meccan Period of the Prophethood

Abstract

Prophets, whom Allah has selected and charged as messengers, have conveyed the divine commands to people. Some of the activities of the prophets in this process of conveyance revealed their leadership and presidential aspects in addition to their divine prophethood duties and prophetic missions. Thus, prophethood (religious authority) and sovereignty (political authority) were combined, from time to time, in a single person, as in the prophets David and Solomon, and the term "ruler prophet" was formed in Islamic literature. The actions and political activities of the Prophet, who is the last of the prophets and who constituted the last link in the chain of the prophethood, in Madinah after the migration, likewise enabled the emergence of a state. Due to the political conjuncture, he served as prophet and head of state at the same time in Medina. Therefore, it is certain that the Prophet had political goals and some of his practices were directed towards these goals during the formation of first Islamic society and the process of becoming a state in Madinah. However, whether the Messenger of Allah had political goals simultaneously with his prophethood during the Meccan period is ambiguous, and there has not yet been a comprehensive distinct study on this subject. This article aims to reveal the Prophet's political goals during the Meccan period of his prophethood, in addition to the invitation to Islam, and whether these goals were realized or not, in the light of classical sources and narrations, in relation to the pre-Islamic political environment. As a result of the research conducted, it is seen that the Prophet expressed his desire to establish an Islamic society and state based on religious, social, and moral principles since the first years of his prophethood, and although it was not his main goal and mission, he aimed to create a monotheism-

centered structure covering all Arabs and encouraged his interlocutors in this regard. It is understood that his strategic goals, as well as religion and prophethood, were effective both in the obedience of the Arabs living in independent tribes to the Prophet and in the establishment of political and social unity in a large part of the Arabian Peninsula. It is seen that the Prophet, who grew up within the Quraysh tribe, which had political and commercial relations with states such as the Himyerids, Lahmids, Ghassanids, Sassanids and Byzantines, set a number of near and distant goals in line with the interests, demands and dreams of his interlocutors during the Meccan period. These goals, which can be listed as "taking over the administration/management of the Ka'bah and Mecca", "establishing a strong central authority in the Arabian Peninsula", "eliminating Byzantine and Sasanian pressures on the Arabs" and "inheriting the property of Kisra and Kaiser" are related to the absence of a strong central authority in the Arabian Peninsula in general and in the Hijaz region in particular. The Prophet's immediate goals, which he set in order to raise the morale and spirituality of the Muslims in particular and the Quraysh and the Hijaz Arabs in general in the face of various difficulties and intense pressures, were realized during the Medina period of the prophethood, while his distant goals, such as "possessing the treasures of Kisra and Kaiser, seizing Byzantine and Sasanian lands", occurred in the period of the Khulefā-yi Rāshidīn immediately after his death.

Keywords: Islamic History, Sirah, Prophet Muhammad, Meccan Period, Prophethood, Political goal

Giriş

Tarih boyunca Allah'ın elçi olarak seçip görevlendirdiği peygamberlerin çoğu, bir dini önder olarak yalnızca peygamberlik görevlerini yerine getirirken, bize intikal eden bilgilerden hareketle, az bir kısmının da nübüvvet rütbesiyle beraber siyasi liderlik yaptığı görülmektedir. Nitekim Kur'an'da ismi zikredilen peygamberlerden Hz. Davud¹ ve Hz. Süleyman,² peygamber olmakla birlikte baba-oğul peş peşe uzun süre siyasi otoriteyi ellerinde bulundurarak saltanat sürmüşlerdir.³ Aynı şekilde peygamberlik zincirinin son halkasını teşkil eden Hz. Peygamber de Mekke'de dini bir lider/otorite olarak daha çok peygamberlik yönüyle Medine'de ise peygamberliğinin yanı sıra devlet başkanı sıfatıyla temayüz etmiştir. Her ne kadar Hz. Peygamber, yaşayış biçimi bakımından kendisini melik/kral peygamber olarak görmese de⁴ hicret sonrası Medine'de siyasi birliği sağlayarak şartlar gereği hem peygamberlik hem devlet başkanlığı görevlerini birlikte yürütmüştür.⁵

Bu sebeple de Medine merkezli kurulan İslam devletinin, dinin birleştirici ve bütünleştirici karakterinin doğal bir sonucu olup olmadığı yahut da peygamberlik sınırları içinde inanca mündemicek veya risalete paralel planlı bir amaç doğrultusunda ilahi vahyin gereği gerçekleşip gerçekleşmediği, Hz. Peygamber'in bir devlet kurmayı hedefleyip hedeflemediği, İslam'ın, devleti gerektirip gerektirmediği tartışma konusu olmuştur.⁶ Ancak genel kanaat; devletleşmenin, mevcut sosyo-politik şartlar içinde Hz. Peygamber'in risalet vazifesi ve karizmatik siyasi-askeri liderliğine bağlı olarak hicret sonrası gelişmelerin, kendiliğinden gelişen olayların sonucunda gerçekleştiği yönündedir. Yani hicreti müteakiben olayların tabii gelişimi ve Medine'de yeni bir toplumu ayakta tutacak ve geliştirecek sosyal ve hukuki kurumsal yapıların teşkili, bir devletin vücut bulmasını zaruri kılmıştır.⁷

¹ *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), el-Bakara 2/251; Sâd 38/20, 26; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî-Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 5/370, 372.

² en-Neml 27/15-16; Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/471-472.

³ Geniş bilgi için bk. Ali Abdurrazık, *İslam'da İktidarın Temelleri*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1995), 66; Yalçın Akdoğan, *Nebevi Liderlik ve Hz. Muhammed* (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 208-221.

⁴ Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 2/30, 6/48-49, 290.

⁵ Detaylı bilgi için bk. Ali Abdurrazık, *İslam'da İktidarın Temelleri*, 65-67; A. Selçuk Özçelik, "İslam'da Devlet Müessesesinin İnkişafı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 20/1-4 (1955), 4-6. Medine'deki siyasi yapıyı, devlet olarak nitelendirmenin doğru olup olmadığı hususunda bk. Akdoğan, *Nebevi Liderlik ve Hz. Muhammed*, 262 vd.

⁶ Tartışmalar hakkında geniş bilgi için bk. Ali Abdurrazık, *İslam'da İktidarın Temelleri*, 65-94; Nurettin Kalkan-Maşallah Nar, "Hz. Muhammed'in Siyâsî Tecrübesinden Hareketle İslâm Devleti Kavramı", *TYB Akademi* 31 (Ocak 2021), 183-200; Mehmet Şimşir, "İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (Ağustos 2017), 275-277; Akdoğan, *Nebevi Liderlik ve Hz. Muhammed*, 221 vd.

⁷ Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, *İslâm-Siyaset İlişkileri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 56-57; M. Saffet Sarıkaya, "Hz. Peygamber'in Devlet Reislîği ve Bunun Sonraki Nesillere Yansımaları", *II. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)* (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999), 109-118; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 295; Akdoğan, *Nebevi Liderlik ve Hz. Muhammed*, 322-323.

Asli vazifesi dini tebliğ etmek olan Hz. Peygamber'in, iktidara gelmek veya yönetimi ele geçirmek, mutlak devlet kurmak veya devlet başkanı olmak, salt iktidar mücadelesi vermek gibi bir amacının ve misyonunun olmadığı bilinmekle birlikte⁸ -klasik kaynaklar tetkik edildiğinde- risaleti boyunca bazı siyasi söylem ve hedeflere sahip olduğu veya muhatapları için bir takım politik hedefler belirlediği görülmektedir.

Ancak biz bu çalışmada, Kur'an'ın⁹ veya nübüvvet vazifesinin teorik olarak Hz. Peygamber'e devlet kurma sorumluluğu yükleyip yüklediği yahut Hz. Peygamber'in zihninde devlet kurma fikrinin olup olmadığı tartışmalarına girmeden risaletin Mekke döneminde doğrudan siyasi hedefleri dile getiren rivayetler ve bunların tarihsel arka planları üzerinde duracağız. Öncelikle İslam öncesi Mekke'de yönetim olgusuna kısaca temas ettikten sonra Hz. Peygamber'in tebliği ve tevhit mücadelesi sırasında siyasi söylem ve hedeflerini, belirlediği bu hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya koymaya çalışacağız. Böylece Mekke döneminde "peygamber-devlet", "İslam-siyaset ilişkisini" farklı bir bakış açısı ve farklı bir yöntemle inceleyen bu çalışmanın, alana ve literatüre önemli katkıda bulunacağını ümit etmekteyiz.

1. İslam Öncesi Mekke'de Siyasi ve İdari Yapı

Hz. Peygamber'in siyasi hedeflerine geçmeden önce İslam öncesi siyasi ortamın ve idari yapının genel hatlarıyla ortaya konulması önem arz etmektedir. Zira söz konusu dönemin siyasi durumunun tespiti, Hz. Peygamber'in siyasi hedeflerinin doğru anlaşılmasına ve tarihi arka planının açığa çıkmasına imkân verecektir.

Bilindiği üzere İslam öncesi Arabistan'ın güney ve kuzeyinde pek çok devlet kurulmuştur. Güney Arabistan'da Ma'îniler, Sebeliler, Himyerîler; Kuzey Arabistan'da ise Nabatîler, Tedmürlüler, Gassânîler, Lahmîler/Hîreliler bunun örnekleridir. Güney Arabistan'da kurulan devletlerin en güçlülerinden biri olan Himyerîler'in (MÖ 115-MS 525) çökmesi üzerine Yemen'de Bizans-Habeş hâkimiyeti başlamış ve yarım asır devam etmiştir.¹⁰ Habeş hâkimiyetinin ardından bu kez Sâsânîler, Yemen'e hâkim olmuş (MS 573 [?]) ve İslam fethine (MS 629) kadar ülkede yönetimi ellerinde tutmuşlardır. Kuzey Arabistan'da Suriye'de kurulan Gassânîler (MS 200-636) Bizans'ın; Irak'ta III-VII. yüzyıllar arası hüküm süren Lahmîler de Sâsânîler'in siyasi kontrolü ve yoğun baskıları altında İslamî döneme dek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Söz konusu yarı bağımsız bu iki Arap devleti, Arap yarımadasındaki bölgeler üzerinde sürekli rekabet halinde bulunan güçlü iki imparatorluk arasında¹¹ tampon devlet vazifesi görmüştür.¹²

Arap yarımadasının önemli bir kısmını teşkil eden Hicaz bölgesinde ise Yemen ve Kuzey Arabistan'da olduğu gibi herhangi bir devlet kurulmamıştır. İslam'ın zuhurundan önce gerek Yemen valisi Ebrehe'nin Batı Arabistan'ı kontrol altına alarak Hicaz bölgesinin üç önemli şehriden biri olan Mekke'yi Hristiyan

⁸ Ali Abdurrazık, *İslam'da İktidarın Temelleri*, 79-94; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 691, 722; Uludağ, *İslâm-Siyaset İlişkileri*, 33-34, 52-57; Akdoğan, *Nebevi Liderlik ve Hz. Muhammed*, 210, 212. Peygamberlerden hiçbirinin salt devlet kurup başa geçme, devlete hâkim olma gibi bir iddiasının olmadığı, onların ilk ve öncelikli hedeflerinin, esas görevlerinin itikat, ibadet ve ahlak alanlarında ıslahat yapmak ve insanlığa yol göstermek olduğu ifade edilmektedir. Uludağ, *İslâm-Siyaset İlişkileri*, 33-34, 52-57. Mekke müşriklerin riyaset ve krallık tekliflerine Hz. Peygamber'in iltifat etmediğini belirten rivayetler hakkında bk. Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1398/1978), 197-199; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Himyeri, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 1/295-297; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1431/2010), 1/344; Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *er-Ravdü'l-ünûf* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1992), 3/122-124.

⁹ Kur'an'da adalet, ehliyet, liyakat, istişare gibi bazı ilkeler dışında devletin şekil ve yapısı, esasları, çalışma tarzı ve idari teşkilatıyla ilgili açık ve doğrudan bir nas bulunmamaktadır. Uludağ, *İslâm-Siyaset İlişkileri*, 34-43; M. Hanefî Palabıyık, "Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihî Arkaplan ve Teşrî Açısından)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2002), 119-120.

¹⁰ Bu dönemde Yemen valisi Ebrehe; dini, siyasi ve iktisadi gerekçelerle Mekke'yi istila etmek istemişse de başarılı olamamıştır. Hz. Peygamber'in doğumuna yakın bir zamanda meydana gelen bu hadiseden Kur'an'da da bahsedilmektedir. el-Fîl 105/1-5; İbn İshâk, *es-Sîre*, 61-65; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/43-61.

¹¹ Risaletin Mekke döneminde Hîre ve Gassân gibi vasal devletlerin de siyasi ve askeri bakımdan aktif bir şekilde içerisinde bulunduğu bu iki imparatorluk arasındaki mücadeleyi, hem müşrikler hem de müslümanlar yakından izlemişlerdir. Mekke müşrikler, Farsların; müslümanlar ise Rumların galip gelmesini arzu etmişlerdir. Bu durum, Kur'an'a da yansımıştır. er-Rûm 30/1-5; Taberî, *Tefsir*, 20/66-74.

¹² Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan-Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/252-258. İslam öncesi Arabistan'da kurulan devletler ve bunların Bizans ve Sâsânîler'le ilişkileri hakkında geniş bilgi için bk. Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016).

Bizans imparatorluğunun bir eyaleti haline getirme çabası¹³ gerekse Benî Esed kabilesinden Osman b. Huveyris'in Mekke'de Bizans imparatorluğuna bağlı bir krallık kurma teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır.¹⁴

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in gönderildiği dönemde Kuzey ve Güney Arabistan'da bazı küçük krallıklar/hanedanlar varsa da genel olarak Arap yarımadasında özel manada ise Hicaz bölgesinde (Mekke ve çevresinde) güçlü bir merkezî otorite bulunmuyordu. Mekke, Yesrip (Medine), Tâif gibi şehirler veya buralarda yerleşik kabileler, birbirlerinden bağımsız, tebaası üzerinde mutlak hükümlerini olmayan reis, seyyid veya şeyh denilen kişiler tarafından yönetilirdi. Riyaset, genellikle veraset yoluyla babadan oğula intikal ederdi.¹⁵

Siyasi tarihi çok eskilere dayanan Mekke'de İslam'ın zuhuru sırasında Hz. Peygamber'in de mensup olduğu Kureyş kabilesi hâkimdi. Kuruluşundan itibaren iç içe olan Mekke ve Kâbe'nin yönetimi, Hz. Peygamber'in baba tarafından dördüncü dedesi Kusay b. Kilâb'ın Huzâahlıları mağlup etmesiyle Kureyş'in eline geçmişti (V. Yüzyıl). Kusay, Mekke ve Kâbe'nin idaresiyle ilgili nedve (Mekke yöneticiliği), kıyâde (komutanlık), livâ (sancaktarlık), hicâbe/sidâne (Kâbe hizmetleri, bakımı), sikâye (hacıların su ihtiyaçlarının karşılanması), rifâde (hacılara yemek dağıtma) gibi görevlerin tamamını tek elde topladı. Mekke dışında yaşayan Kureyş kabilesinin bütün kollarını birleştirerek Mekke'ye yerleştirdi. Mekke ve civarında Kureyş'in hâkimiyetini güçlendirdi. İcraatları sebebiyle Ka'b b. Lüey oğulları içerisinde kendisine itaat edilen ilk melik unvanını aldı. Emir Kusay, ölümünden önce de yerine büyük oğlu Abdüddâr'ı bıraktı. Ancak Kusay'ın ölümünden sonra (ö. 480?) Abdüddâr, başta Abdümenâf olmak üzere kardeşleri ve Kureyş'in diğer kollarının ciddi muhalefetiyle karşılaştı. Daha sonra anlaşma neticesinde görevler taksim edildi. Kıyâde, sikâye ve rifâde Abdümenâf oğullarına; hicâbe, livâ ve nedve görevleri ise Abdüddâr oğullarına bırakıldı.¹⁶

Abdümenâf'tan sonra Kureyş'in idaresi, oğullarına geçti. Sikâye ve rifâde görevleri oğullarından Hâşim'e, kıyâde ise Abdüşems'e verildi. Abdümenâf oğulları döneminde bazı kabile ve devletlerle yapılan ticari antlaşmalar (îlâf) sayesinde Kureyş kabilesinin nüfuz ve itibarı arttı.¹⁷ Riyaset; Hâşim'den sonra Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'e,¹⁸ Abdulmuttalib'den de Abdüşems oğullarının reisi Harb b. Ümeyye'ye intikal etti ve onun ölümüyle birlikte de Abdümenâf oğulları ve diğer Kureyş kabileleri arasında bölündü.¹⁹ Hâşim oğullarının nüfuz ve kudreti, Abdulmuttalib'in vefatıyla birlikte zaafa uğradı. Harb b. Ümeyye'nin Abdulmuttalib'in yerine geçmesi ve liderlik koltuğuna oturmasıyla Ümeyye oğulları, kısa bir süre de olsa Hâşim oğullarına üstünlük sağladı. Kâbe'ye ait görevlerden sadece sikâye Abdulmuttalib'in oğullarından Abbas'a kaldı.²⁰

Mekke ve Kâbe'nin idaresiyle ilgili Benî Hâşim ve Benî Ümeyye arasındaki ihtilaf ve kavgalar,²¹ nübüvvet döneminde de devam etmiştir. Özellikle peygamberin Hâşim oğullarından çıkması, Benî Ümeyye

¹³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslam* (b.y.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001), 6/197-211.

¹⁴ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 9/464-465; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/39-40, 92-94, 12/53; İbrahim Sarıçam, "Hz. Muhammed (sav)'ın Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam", *Diyanet İlmî Dergi* Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayı (2003), 9. Ayrıca Sâsânîler'in Hicaz bölgesi üzerinde dini ve siyasi baskıları, iktisadi yaptırımları hakkında bk. M. J. Kister, "el-Hire (Araplarla İlişkileri Üzerine Bazı Notlar)", çev. Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2005), 29-54.

¹⁵ Adem Apak, *Kabile* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 17; Adnan Demircan, *Bedevi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 33, 62-67; Hakan Temir, *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 181-196.

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/123-132; Ebû Abdullah Muhammed Sa'd b. Men' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kubrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 1/66-73; Ali Osman Ateş, "Kusay b. Kilâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/460-461.

¹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/59-60; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 13/301-303.

¹⁸ Abdulmuttalib'in, Mekke'de önemli görevlerden sayılan rifâde ve sikâye görevlerini yürüttüğü hakkında bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/142.

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî, *el-Münemmak fi ahbâri Kureys*, thk. Hurşid Ahmed Fârûk (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 331-332; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî, *el-Muhabbet*, thk. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.), 164-165; Muhammed b. İshâk b. Abbas el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fi kadîmi'd-dehr ve hadîsîh*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Beyrut: Dâru Hadar, 1414/1994), 5/179-180.

²⁰ Mekke ve Kâbe'yle ilgili siyasi, askeri, mali, adli ve dini görevler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Çelikol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 223-245; M. Hanefi Palabıyık, "İslam Öncesi Arap Düşüncesinde Din ve Din Adamı Algısı", *Cahiliye Araştırmaları Ulûhiyet Anlayışı*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 111-118.

²¹ İslam öncesinde ve İslam'ın doğuşundan Mekke'nin fethine kadar Emevî-Hâşimî mücadelesi hakkında geniş bilgi için bk. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 88-189.

ve Kureyş'in diğer bazı kollarının Benî Hâşim'e mensup Hz. Peygamber'e muhalif tavır takınmalarına neden olmuştur.²²

İslam'ın zuhuru sırasında Mekke şehir devletinin idaresinde Benî Hâşim ve Benî Ümeyye kabilelerinin yanı sıra Kureyş'in kollarından Nevfel, Abdüddâr, Esed, Teym, Mahzum, Adî, Cumah ve Sehm gibi bazı önemli kabileler de söz sahibiydi.²³ Dolayısıyla gerek Arap yarımadasının gerekse kabilelerin ortak politikasıyla yönetilen Mekke'nin kabile sistemini aşamayan bu parçalı yapısı ve bu yapının yol açtığı sorunların, Hz. Peygamber'in siyasi bir dil kullanmasında etken olduğunu söylemek mümkündür.

2. Mekke'de Hz. Peygamber'in Siyasi Söylem ve Hedefleri

2.1. Kâbe'nin Yönetimini Ele Geçirme

Hız. Peygamber; Himyerîler, Lahmîler, Gassânîler, Habeşîler, Sâsânîler ve Bizanslılar gibi devlet ve hanedanlarla ticarî ve diplomatik ilişkileri bulunan bir kabile ve aile ortamında dünyaya gelmiştir.²⁴ Rivayetlere göre, Hz. Peygamber'in babası Abdullah, ticaret maksadıyla gittiği Şam (Gazze) seyahati dönüşünde hastalanmış ve Medine'de (Yesrib) vefat etmişti. Dedesi Abdulmuttalib ve daha sonra da amcası Ebû Tâlib'in himayesinde yetişen²⁵ Hz. Peygamber, risalet öncesinde Mekke'de mürüvvetli oluşu, güzel ahlakı, yardım severliği, cömertliği, misafirperverliği, hilmî, dürüstlüğü, güvenilirliği, vefakârlığı, samimiyeti, kötü huy ve alışkanlıklardan uzak durmasıyla tanınmıştır. Kureyşîler, sevip razı oldukları Hz. Peygamber'i "Emîn, Muhammedü'l-Emîn, es-Sadûku'l-Emîn" olarak nitelendirmişlerdir.²⁶ Ancak Hz. Peygamber, peygamberlik öncesinde güvenilir bir kişi olarak temayüz etmesinin dışında, rivayetlerin bize sunduğu bilgilere göre, kabilesi içerisinde siyasi ve askeri yönden fazla öne çıkmadığı gibi bu alanlarda herhangi bir idari görev de üstlenmemiştir.²⁷ Bununla birlikte Resûlullah'ın, döneminin önemli olaylarından kabul edilen Ficâr harplerine²⁸ ve Hilfu'l-Fudûl'a²⁹ katıldığı, Kâbe'nin onarımı sırasında Hacerülesved'in yerine konulmasıyla ilgili, kabileler arasında çıkan ihtilafta hakem olarak tayin edildiği³⁰ görülmektedir. Her ne kadar siyasi açıdan öne çıkmasa da küçük yaşlardan itibaren atadan babadan gelenek olarak sürdürdüğü ticari faaliyetleri,³¹ siyasi ve iktisadi yönü ağır basan cahiliye Arapları arasındaki ittifak ve antlaşmaların (hîlf) en meşhurlarından biri sayılan Hilfu'l-Fudûl'a iştiraki, Hz. Peygamber'in Mekke'de tanınmasını sağlamış, ağırlığını ve saygınlığını artırmıştır.³²

Toplumsal ve siyasal sorunların çözümünde aktif rol alan Hz. Peygamber, Kâbe hakemliğinden sonra,³³ büyük ataları ve dedesi Abdulmuttalib'in tehannüs âdetini devam ettirerek Allah'a yakınlaşmak amacıyla her yıl Hira'da inzivaya çekilmeye başlamıştır. Nihayet kırk yaşında 610 yılı Ramazan ayının son günlerinde Hira'da inzivada iken vahye muhatap olmuştur.³⁴ Yalnız cahiliye Arapları peygamber beklentisi

²² Taberî, *Tefsir*, 11/333; Cârullah Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407/1986), 2/18-19. Mekke liderlerinin Resûlullah'a ve davetine karşı tutumları hakkında geniş bilgi için bk. İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 2/190-219.

²³ Kabileler ve yönetim birimleri hakkında bk. Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdîrabbih el-Endelüsî, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983), 3/267-268; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 9/245-251.

²⁴ Geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/75-81; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 41-48; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 13/301-307.

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/119.

²⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, 108-109; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/183, 197-198; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/121, 146, 156; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-tarih* (b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 4/134.

²⁷ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/193; Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 295; Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 110-116; Bünyamin Erul, *Siret Tedkikleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 285-286; İsrâfil Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hız. Muhammed* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 289-300.

²⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/186; Makdisî, *el-Bed' ve't-tarih*, 4/134-135; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî et-Türkmânî, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1413/1993), 1/61.

²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/133-134; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/128-129; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 2/11-16.

³⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, 108; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/196-197; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/145-148.

³¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/119-120.

³² Erul, *Siret Tedkikleri*, 35-36.

³³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 75.

³⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, 120-121; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/235-236; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/103-105; Ebû'l-Ferec Nureddin el-Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye-İnsânü'l-uyûn fi sireti'l-emîni'l-me'mûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 1/338-340.

içerisinde olsalar da³⁵ Hz. Peygamber, vahyin, risalet vazifesinin kendisine verileceğini ummuyordu.³⁶ Keza çocukluğunda şan ve şöhret, mülk ve saltanat sahibi olacağına dair rivayetler³⁷ mevcutsa da o, Mekke'de lider veya peygamber olması beklenen kimseler arasında da değildi.³⁸ Bu sebeple Allah'ın bir lütfu gereği kırk yaşlarında peygamberlik kendisine tevdi edilip Mekkelileri açıkça İslam dinine çağırmaya başladığında, kurulu düzenlerinin bozulacağını düşünen müşriklerin çok sert muhalefetiyle karşılaşmış, düşmanlıklarını her geçen gün arttıran Kureyş müşriklerinin sözlü ve fiili saldırılarına maruz kalmıştı.³⁹

İşte Hz. Peygamber'in, müşriklerin aşırı tepki ve hakaretlerine reaksiyon göstererek ilk aşamada daha dar çerçevede sadece Mekke ile sınırlı siyasi bir hâkimiyet dili kullandığını görmekteyiz. Bu meyanda o, Mescid-i Haram'dan alıkonulması üzerine Kâbe hizmetlerini yürüten Osman b. Talha'ya bir gün mutlaka Mekke'nin yönetimini, Kâbe'nin (şehrin)⁴⁰ anahtarlarını ele geçireceğini söylemiştir. Rivayetlere göre nüzül döneminde Kâbe'nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazası görevi (hicâbe), Abdüddâr oğullarından Osman b. Talha'nın uhdesinde idi. Bu mühim görevi yürüten Osman b. Talha, risaletin ilk yıllarından itibaren Resûlullah'ın davetine karşı çıkıp müslümanların aleyhine faaliyetlerde bulunmaktaydı.⁴¹ Hz. Peygamber, günlerden bir gün yine Osman'ı İslam'a davet etti ve Kâbe'nin anahtarları elinde olan Osman'a "Bir gün elindeki bu anahtarları benim elimde göreceksin⁴² ve o zaman onu istediğim kimseye vereceğim" dedi. Bunun üzerine Osman "Bu iş sana kaldıysa o zaman Kureyş, helak olmuş ve zillete düşmüştür" deyince Hz. Peygamber de "Bilakis ey Osman! O gün Kureyş yok olmayacak, izzet ve şeref bulacak" buyurdu.⁴³

Bilindiği üzere Mekke döneminde İslam'a düşmanlığıyla tanınan Osman b. Talha; hicret sonrasında vuku bulan Uhud, Hendek gibi savaşlarda müşriklerin safında yer alarak kabilesi adına sancaktarlık yapmıştır. Hudeybiye antlaşmasından sonra, Mekke'nin fethinden birkaç ay önce de Halid b. Velîd ve Amr b. Âs ile birlikte Medine'ye giderek İslamiyet'i kabul etmiştir (31 Mayıs 629).⁴⁴ Mekke'nin fethi sırasında Ebû Talha oğullarından anahtarı alan Hz. Peygamber, Kâbe'yi açıp ziyaret etmiş, içerdeki resim ve heykelleri temizlemiş ve iki rekât namaz kılıp dışarı çıkmıştır. Kapıda endişeyle bekleyen Osman b. Talha, Resûlullah'a Mekke'de aralarında geçen o konuşmayı hatırlatmıştır. Bu esnada her ne kadar Abbas b. Abdulmuttalib, hicâbe görevini istemişse de "Allah, size emanet edilen (şey)leri ehil olanlara tevdi etmenizi emreder"⁴⁵

³⁵ Arapların peygamber ve kitap beklentileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Korkut Dindi, *Siyer-Kur'an İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 216-223; Korkut Dindi, "İbrâni Peygamberlik Geleneğinde Görülen Veraset Usulünün Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Yansımaları", *Turcology Research* 73 (Ocak 2022), 127-128.

³⁶ el-Kasas 28/86. Allah'ın peygamberliği dilediğine tevdi edeceği hususunda bk. el-En'âm 6/124.

³⁷ Siyer kaynaklarının kaydına göre Hz. Peygamber'in dedesi ve Mekke'nin lideri Abdulmuttalib'in oturması için Kâbe'nin gölgesine bir minder (taht) konurdu. Ona saygılarından dolayı çocuklarından hiçbiri oraya geçip oturmazdı. Bazen Resûlullah gelir, otururdu. Amcaları bundan rahatsız olur, oturmasına engel olmaya çalışırlardı. Ancak dedesi Abdulmuttalib, "Bırakın benim oğlumu, melik/hükümdar olmaya alışıyor" (İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/118) der, sırtını-başını okşar, yanına oturtur ve "Göreceksiniz, oğlumun şanı büyük olacak" derdi. İbn İshâk, *es-Sîre*, 66; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/168; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/81. Hz. Peygamber'e dair Abdulmuttalib'in öngörüsü, nübüvvetin verilmesiyle gerçekleşmiştir.

³⁸ Müşriklerin, risaletin Mekke ve Tâif'in ileri gelenlerine verilmesi gerektiği iddiası hakkında bk. ez-Zuhuruf 43/31; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/189; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/361; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/134.

³⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 229-231; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/294, 354 vd. Ayrıntılı bilgi için bk. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/164-341.

⁴⁰ Mekkeli müşriklerin baskı ve işkencelerinden bunalan müminler de Kureyş ileri gelenleriyle mücadele edip şehri ele geçirme isteklerini, zaman zaman Hz. Peygamber'e iletilmişlerdir. İbn İshâk, *es-Sîre*, 193. Bunun bir amaç değil yoğun baskı ve eziyetlerin arttığı dönemlerde bir çıkış ve kurtuluş yolu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

⁴¹ Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 4/1474.

⁴² Hz. Peygamber, bu arzusunu Hendek savaşının bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde de dile getirmiştir. Kuşatma sırasında büyük sıkıntılara ve münafıkların ağır eleştirilerine mâruz kalan Hz. Peygamber, "Kureyş'in bütün müttefikleriyle üzerimize gelmesinden korkmayın. Yemin olsun ki, içine düştüğünüz bu sıkıntıdan kurtulacaksınız, ben güven içinde Kâbe'yi tavaf edeceğimi ve Allah'ın, Kâbe'nin anahtarlarını bana vereceğini umuyorum." diyerek o zor şartlar altında ve yoğun düşman saldırıları karşısında müslümanları tebşir ve teşci etmiştir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/109.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2/837-838; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Ali Ömer (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 1/210-211.

⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/252; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 9/403-404; İbn Abdilber, *İstî'âb*, 3/1034.

⁴⁵ en-Nisâ 4/58.

ayeti gereği tekrar Osman b. Talha'ya vermiştir.⁴⁶ Böylece Allah resulünün bu hedefi, Mekke'nin fethi ve Kâbe idaresinin müslümanların eline geçmesiyle gerçekleşmiştir (11 Ocak 630).

2.2. Arap Siyasi Birliğini Sağlama

Hız. Peygamber'in Mekke'nin ele geçirilmesinin yanı sıra siyasi hedeflerinden biri de geniş noktinaazardan bütün Arapları itaat altına alma ve tüm Arap yarımadasına hâkim olma düşüncesidir. Hız. Peygamber, muhataplarını inanmaya ve itaate teşvik etmek, toplumsal kitleyi yönlendirmek yahut da tevhide, tek bir ilaha inanmanın kendilerine ne kazandıracığını soran muhalifleri ikna etmek amacıyla va'd ve va'din yanı sıra diğer Arap kabilelerini hedef alan politik bir dil de kullanmıştır. Rivayetlere göre açık davet emri⁴⁷ doğrultusunda düzenlediği bir yemekte "Ey Abdulmuttalib oğulları! Vallahi Araplar arasında benim getirdiğim gibi dünya ve ahiret işleriniz için daha iyi bir davet/tebliğ ile gelen başka bir genç bilmiyorum"⁴⁸ diyerek kabilesine seslenen Hız. Peygamber; açık davetten sonra, risaletin 4. yılından itibaren her yıl hac mevsiminde Ukâz, Mecenne ve Zülmeçâz panayırılarını gezer, hac ve ticaret maksadıyla Mekke'ye gelen tüm Arap kabileleriyle görüşür, dışardan gelen kabile başkanlarını ve hacıları çadırlarında ziyaret eder ve onları "Ey insanlar! 'Allah'tan başka ilah yoktur' dersiniz kurtulursunuz, tüm Araplara hâkim olursunuz ve acemleri (Farslar) de zelil kılarırsınız; iman ettiğiniz takdirde mülk ve saltanatı elinizde bulunduracaksınız, hepimiz cennette de krallar gibi yaşayacaksınız."⁴⁹ diyerek İslam'a çağırırdı.

Aynı şekilde Hız. Peygamber'in, şikâyet maksadıyla Ebû Tâlib'e gelen müşrik liderler karşısında da aynı hususu dile getirdiği görülmektedir. Kaynakların belirttiğine göre başta Velîd b. Muğîre, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Übey b. Halef, As b. Vâil, Esved b. el-Muttalib, Esved b. Abdiyeğûs olmak üzere Kureyş ileri gelenlerinden yirmi yedi kişilik⁵⁰ bir grup, toplanıp Ebû Tâlib'e gitti ve 'Sen bizim, değer verdiğimiz birisin, büyüğümüzsün, yeğeninle beraber olan şu sefihlerin neler yaptığını görüyorsun, ilahlarımızı terk edip dinimizi eleştiriyorlar. Senin kardeşinin oğlu Muhammed, aramızda tefrika çıkardı, ilahlarımızı inkâr etmekle kalmıyor, atalarımıza da dil uzatıyor, bizim ilahlarımızı diline dolamış, yerip duruyor. Onu bu işten nehyetsen, bizi ve tanrılarımızı eleştirmekten vazgeçse' dediler. Bunun üzerine Ebû Tâlib, Resûlullah'ı çağırtdtı ve 'Ey Yeğenim! Kavmin senden şikâyetçi, ilahlarına iliştiğini, hakaret ettiğini, şöyle şöyle yaptığını iddia ediyorlar' dedi. Resûlullah da 'Amca, ben onlardan tek bir kelime istiyorum, onu söylerlerse bütün Araplar onlara boyun eğecek, Arap olmayanlar (Farslar) da cizye ödeyecek'⁵¹ dedi. Müşrikler, ne diyeceğinden biraz da korkarak 'Söyle hele bakalım, neymiş o tek kelime?' dediler. Allah resulü, 'Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur) deyin' buyurdu. Bunun üzerine ileri gelenler, sert tepki göstererek 'O, bütün ilahları reddedip bir tek ilah olduğunu mu iddia ediyor? İlahları bir tek ilah mı yaptı? Doğrusu, bu çok

⁴⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/80-81, 208-211; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/136-137.

⁴⁷ eş-Şu'arâ 26/214.

⁴⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 146; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî-Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 2/320-321; Ebû'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1417/1997), 1/660-661; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/39-40. Kureyş ileri gelenleri ise aynı ifadeyi "Vallahi Araplar arasında kavmine yeni ve değişik bir şey getirerek senden daha kötülük yapan birini bilmiyoruz, atalarımızın bulunduğu yolun yanlış olduğunu söylüyor, dinimizi ve ilahlarımızı yeriyorsun..." şeklinde olumsuz manada Hız. Peygamber için kullanmışlardır. İbn İshâk, *es-Sîre*, 197; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/295; Süheylî, *er-Ravdü'l-ünûf*, 3/122-123; Süleyman b. Musa b. Salim el-Kelâî, *el-İktifâ bimâ tedammenehü min meğâzî Resûlillah ve's-selâseti'l-hulefâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000), 1/187.

⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/216; Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993), 2/451. Bazı rivayetlere göre Hız. Peygamber, bu sözü "En yakın akrabalarımı uyar." (eş-Şu'arâ 26/214) ayeti nazil olduktan sonra Abdümenâf oğullarını Merve tepesinde topladığında söylemiştir. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/74.

⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/112/113; Taberî, *Tefsîr*, 21/153.

⁵¹ İbn Sa'd'ın naklettiği rivayette ise "...sizi tüm Araplara egemen kılacak ve acemleri boyun eğdirecek..." şeklinde geçmektedir. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/202.

tuhaf bir şeydir! Öyleyse pes etmeyin ve ilahlarınıza sınımsız sarılmaya devam edin, yapılacak tek şey budur!"⁵² diyerek dönüp gittiler.⁵³

Yalnız Hz. Peygamber değil, bazı müşrik ileri gelenlerin de benzer amaca sahip oldukları görülmektedir. Örneğin; Resûlullah'ın, risaletin onuncu yılında hac mevsiminde Âmir b. Sa'sa'a oğullarını İslam'a davet ettiği sırada Beyhara b. Firâs'ın -iman ve itaat etmese de Hz. Peygamber'in konuşması ve vaadlerinden etkilenerek- "Vallahi, eğer ben bu genci Kureyş'ten alırsam, kendisinden sonra iktidarı, yönetim işini bize devretme konusunda teklifimi kabul ederse, onunla bütün Araplara hükmederim"⁵⁴ şeklindeki sözü de genel olarak kabilelerin, merkezi otoriteden yoksun bütün Arapları egemenliği altına alarak tek çatı altında birleştirme hedeflerini yansıtmaktadır.

Ayrıca Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa'nın, risaletin beş veya altıncı yılında müslümanların sayısının arttığı bir dönemde Hz. Peygamber'le konuştuğundan sonra Kureyş'e hitaben söylediği "Ey Kureyşliler! Vallahi, ben benzerini hiç duymadığım bir söz işittim. O söz, ne şiir ne sihir ne de kehanet. Beni dinleyin ve bu adamı düşünce ve idealleriyle baş başa bırakın. Ona ilişmeyin. Allah'a andolsun ki ondan duyduğum söz, mutlaka vuku bulacak büyük bir haberdur.⁵⁵ Şayet diğer Araplar, ona üstün gelirse başkaları eliyle sıkıntıdan kurtulmuş olursunuz, eğer o, Araplara karşı bir başarı kazanırsa o zaman da onun mülkü sizin mülkünüz, onun izzet ve şerefi sizin şerefimizdir. O zaman onunla daha bahtiyar olursunuz."⁵⁶ şeklindeki sözlerinde de Hz. Peygamber'in tüm Araplara yönelik siyasi mesajlarına ve politik emellerine bir değini söz konusudur.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'e suikast düzenlemek için gizlice toplanan gruba, elebaşlarından Ebû Cehil'in herhangi bir hataya mahal vermemeleri için söylediği şu söz de dolaylı yoldan Hz. Peygamber'in gösterdiği hedefe işaret etmektedir: "Biliyorsunuz, Muhammed, emrine tabi olmanız durumunda Arap ve Acem'in sultanları/melikleri olacağınızı, öldükten sonra dirileceğinizi ve cennete gireceğinizi iddia ediyor. Şayet ona tabi olmazsanız bir gün savaşta mağlup olup öldürüleceğinizi, üstelik öldükten sonra da ateşte yakılacağınızı söyleyerek tehdit ediyor."⁵⁷

Neticede Hz. Peygamber'in bu büyük hedefleri, öteden beri kabileler halinde yaşayan ve büyük devlet geleneğine sahip olmayan Araplar açısından imkânsız gibi görülmüşse de risaletinin sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Mekke'nin fethi ve Huneyn galibiyetinden özellikle de Bizans'a karşı Tebuk seferinin düzenlenmesinden sonra Hz. Peygamber'in dini ve siyasi otoritesi, Arap yarımadasında güçlü bir şekilde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Ardından Arap yarımadasının dört bir yanından kabileler, hem yeni dini öğrenmek⁵⁸ hem de yeni kurulan devleti tanımak için Medine'ye elçiler göndererek Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁵⁹ Böylece risaletin ilk yıllarında müşriklerin sürekli dile getirdiği "Kavmine gerçekten çok kötü bir şey getirdin, kavminin başına büyük bir iş açtın, siyasi ve sosyal birliğimizi bozup

⁵² Sâd 38/5-6. Sâd sûresinin ilk ayetleri, Kureyş kabilesinin Hz. Peygamber hakkında konuşmak üzere amcası Ebû Tâlib'e gittiği zaman nâzil olmuştur. Müşrik ileri gelenler, birkaç defa heyet halinde Hz. Peygamber'i şikâyet etmek veya onunla uzlaşmak maksadıyla Ebû Tâlib'e gitmişlerdir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/264-267. Bu görüşmelerden biri de, bi'setin 4-5. yılında müslümanların sayısının çoğalıp İslam'ın güçlendiği bir dönemde gerçekleşmiştir. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/201-202.

⁵³ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/112/113; İbn İshâk, *es-Sîre*, 236; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible, 1427/2006), 20/240-241; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995), 2/483, 3/438; Taberî, *Tefsir*, 21/150-154; Taberî, *Tarih*, 2/323-324; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 1/662.

⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/424-425; Taberî, *Tarih*, 2/350. Beyhara b. Firâs'ın bu teklifine Hz. Peygamber "Emir/yönetim ancak Allah'ın elindedir, dilediğine verir." şeklinde cevap vermiştir.

⁵⁵ Bu görüşmede Hz. Peygamber'den ez-Zuhuf 43/1-5. ayetlerini dinleyen Utbe, muhtemelen Kur'an'ın arabiliğini ve Hz. Peygamber'in bu yolda sebat göstermesini kastetmektedir.

⁵⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, 206-208; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/294; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/63-64; Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/428-429.

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/483; Taberî, *Tarih*, 2/372-373; Süheylî, *er-Ravdü'l-ünuf*, 4/178-179; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 3/232.

⁵⁸ Hıristiyan dini üzere kalmak isteyen Necran ve Benî Tağlib gibi heyetler ise cizye vermek suretiyle Medine'nin siyasi otoritesini tanımışlardır.

⁵⁹ Resûlullah ile görüşmek için Medine'ye gelen heyetler hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/559-601; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/291-359.

dağıttın”⁶⁰ şeklindeki düşünce ve kaygıları boşa çıkmıştır. Hz. Peygamber’le birlikte ilk defa Hicaz’da ve Arap yarımadasının büyük bir kısmında kabile sistemi aşılarak büyük bir dini, siyasi, içtimai birlik sağlanmıştır.⁶¹

2.3. Sâsânî ve Bizans İmparatorluklarını Hâkimiyeti Altına Alma

Parçalı kabile toplumunda Hz. Peygamber, yarımada Arap birliğini sağlamaya yönelik bazı hedeflerin yanı sıra tüm Araplara, onların özlemlerine beklediği daha büyük hedefler de göstermiştir. Mekkelilere daha geniş bir perspektiften dönemin iki önemli siyasi gücünü teşkil eden Bizans ve Sâsânî topraklarını (imparatorluklarını) hedef göstererek onları ikna etmeye çalışmıştır.⁶² Resûlullah, erken dönem Mekke’de insanları İslam’a davet ederken itaati sağlama yollarından biri olarak Kisra (Sâsânî) ve Kayser (Bizans) hazinelerini vaad etmiş, çağrısına tabi olunması halinde bu hazinelerin bir gün mutlaka inananların eline geçeceğini ve inananlar arasında taksim edilip Allah yolunda harcanacağını,⁶³ hatta bu imparatorlukların yıkılıp dağılacığını bildirmiştir.⁶⁴ Hz. Peygamber’in bu minvaldeki söz ve vaadlerini kuruntu, boş ve aldatıcı vaad olarak değerlendiren Esved b. Abdiyeğûs, Esved b. Muttalib (Ebû Zem’a) gibi müşrikler, Mekke’de Hz. Peygamber ve ashabını gördüklerinde “Bizans ve İran’ı mağlup edecek, Kisra ve Kayser’in mülküne varis olacak yeryüzünün hükümdarları geliyor.” diyerek alay ve eğlence konusu yapmışlardır.⁶⁵

Bizans ve Sâsânî devletleri, Medine’de de aynı şekilde hedef olarak belirlenmiştir. Hz. Peygamber, bazen özel vurgularının yanı sıra Hendek savaşı hazırlıkları sırasında hendek kazılırken taşlardan çıkan kıvılcımları bile yönlerine göre Şam, İran ve Yemen bölgesinin fethedileceğine ve saraylarının müslümanların eline geçeceğine yorumlamıştır.⁶⁶ Hatta Muattib b. Kuşeyr gibi bazı münafıklar, Medine’nin müttefik düşman kuvvetleri tarafından kuşatıldığı ve Benî Kureyzâ’nın Kureys ve yandaşlarıyla ittifak yaptığı sırada “Muhammed bize Kisra ve Kayser’in hazinelerini ele geçirip yememizi vadediyordu, oysa bugün burada biz kuşatıldık, hiç kimse tek başına dışarı çıkıp ihtiyacını gidermeye bile güç yetiremiyor, korkudan tuvalet yapmaya dahi gidemiyor. Meğer boş vaadlerde bulunmuş.”⁶⁷ diyerek Allah ve resulünün vaadleri ile alay etmişlerdir.⁶⁸ Ancak Allah resulü, bu vaadleri, Hendek savaşı sonrasında da aynı şekilde halkı savaşmaya teşvik etmek amacıyla her fırsatta yinelemiştir.⁶⁹ Fakat münafıklar ve fesat çıkarmak isteyenler, daha önce yaptıkları gibi Tebuk gazvesi hazırlıkları sırasında da “Bu adam Kisra ve Kayser saraylarının kendisine açılacağını mı umuyor? Heyhat!”⁷⁰ demek suretiyle Hz. Peygamber’in koyduğu hedeflerin gerçekleşebilir olmaktan çok uzak olduğunu iddia etmişlerdir.

Malum olduğu üzere Sâsânî ve Bizans gibi iki büyük imparatorluğun Arap yarımadasının kuzey ve güneyinde varlıklarını sürdürme mücadelesi, hâkimiyet sahasını genişletme emelleri ve sınır bölgelerindeki bazı Arap kabile ve hanedanlarını vasal hale getirme çabaları eskiden beri devam etmekteydi. Hicaz Arapları da Fars ve Rum arasında sıkışıp kalmıştı ve bu iki imparatorluğun tehdidi altındaydı.⁷¹ Müfessir Katâde’nin

⁶⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, 197, 207; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/293, 295; Kelâî, *el-İktifâ*, 1/186; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, 2/335, 338-339. Ayrıca Mekke müşriklerin, Hz. Peygamber’le görüşmek isteyen şair ve kabile reislerine karşı bunu bir propaganda aracı yaparak onu “Araplar arasında tefrika çıkaran” diye tanıtmaları hakkında bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/382; Süheylî, *er-Ravdü’l-ünûf*, 3/364.

⁶¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 691.

⁶² Konuyla ilgili rivayetlerin geniş bir değerlendirmesi için bk. Ömer Cide, “Hz. Peygamber’in Sasani ve Bizans’ı Hedef Göstermesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (Aralık 2017), 12-23.

⁶³ İbn İshâk, *es-Sîre*, 138; Taberî, *Tarih*, 2/311; İbn Abdilber, *İstîâb*, 3/1096, 1242.

⁶⁴ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 7/35, 98, 397, 8/205; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, 10/82.

⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü’l-esrâf*, 1/131-132, 148; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-tarih*, 1/671; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, 2/460-461. Kabileleri içerisinde şeref ve itibar sahibi söz konusu isimler, Hz. Peygamber ve ilk müslümanları çekiştirip onlarla alay edenlerin başında gelmektedir. İbn İshâk, *es-Sîre*, 273; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/408-409.

⁶⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/450; Takıyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *İmtâu’l-esmâ bimâ li’n-nebiyyi mine’l-ahvâli ve’l-embvâli ve’l-hafedeti ve’l-metâ*, thk. M. Abdülhamîd en-Nümeysî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420/1999), 1/228, 13/295; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, 4/367-368. Aynı rivayetlerde Allah’ın, müslümanlara bu bölgelerin fethini müyesser kılacağı haber verilmektedir. Makrîzî, *İmtâu’l-esmâ*, 1/228, 13/295.

⁶⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/459-460; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/522, 2/222; Belâzürî, *Ensâbü’l-esrâf*, 1/276; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, 4/374.

⁶⁸ el-Ahzâb 33/12; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/38; Taberî, *Tefsir*, 20/223; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/526-527.

⁶⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 291; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/460; Zehebî, *Tarih*, 2/688.

⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/539. Tebuk’e doğru ilerlerken yine “Allah, Fars ve Rum hazinelerini (kenzeyn) bana verecek ve Himyer melikleri (Yemen Arap hanedanları) ile beni destekleyecektir.” demiştir. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/1011.

⁷¹ Taberî, *Tefsir*, 7/87-88, 13/478-479; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 4/278-312; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 20-32.

ifadesiyle Araplar, tıpkı etrafı iki arslan tarafından kuşatılmış bir kaya parçası üzerinde durmaktaydı.⁷² Bu sebeple Kureyş, Hz. Peygamber'in tebliğini siyasi ve iktisadi sonuçları yönünden değerlendirerek davete uydukları takdirde hem diğer Arapların hem de Fars ve Rum'un baskınına uğrayacağını düşünmekte ve bölgedeki nüfuzunu kaybedeceği endişesini taşımaktaydı.⁷³ Nitekim Resûlullah, risaletin ilk yıllarında yakın akrabalarından başlayarak insanları İslam'a ve yalnızca Allah'a ibadet etmeye çağırdığında Ebû Leheb "Bırak bu tek olan Allah'a ibadet işini! Şunu unutma ki senin kavmin diğer müşrik Araplara karşı seni koruyacak güçte değildir. Eğer bu işte ısrar edersen, Kureyş'in bütün kollarının ve Arapların üzerimize gelmesine neden olacaksın." şeklinde kabilevî kaygı ve korkularını dile getirerek tehditkâr bir üslupla onu davasından vazgeçirmeye çalışmıştır.⁷⁴ Hicaz Araplarının bu korkularına rağmen Hz. Peygamber, erken dönem Mekke'de Kureyşlilerin kendisine itaat ettikleri takdirde diğer Arapların da izlerini takip edeceklerini, isteyerek veya istemeyerek Mudar ve Rebfa gibi büyük Arap kabilelerinin de biat edeceğini, Arap yarımadasında Sâsânî ve Bizans nüfuzunu kıracaklarını hatta onların topraklarına egemen olacaklarını belirtmiştir.⁷⁵ Şu da bir gerçek ki uzun yıllar yarı bağımsız bir şekilde Sâsânî hâkimiyeti altında varlıklarını sürdüren Kuzey Arabistan'da bazı Arap kabilelerinin, Sâsânî sömürgesi ve tahakkümünden kurtulma, düşmanlarına karşı ortak hareket etme düşüncesi risalet öncesinde başlamıştır. Bu düşüncelerle bir araya gelen Bekir b. Vâil önderliğindeki Arap kabileleri, Zûkâr savaşında (MS 610[?]) Sâsânîler'i mağlûp etmişlerdir. Araplar'ın sayı ve güç bakımından kendilerinden hayli üstün olan Sâsânîler'i yenmesi, yarımada'daki tüm Arap kabilelerini sevindirmiştir. İslam öncesinde Sâsânîler'e karşı ilk kez başkaldırı niteliği taşıyan ve sonuçları itibariyle Arap kabileleri arasında büyük yankı uyandıran Zûkâr savaşında elde edilen bu başarı, o dönemde Sâsânîler'in birincil hedef haline getirilmesinde büyük rol oynamıştır.⁷⁶

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu müjdelerinin, gerek itaati sağlama ve gerekse de çeşitli güçlükler ve tehlikeler karşısında genel manada tüm Arapların özelde ise müslümanların moral ve maneviyatını yükseltme amacına matuf olduğunu söyleyebiliriz. Resûlullah'ın Mekke döneminde İslam'ı tebliğin yanı sıra muhataplarına bu vadeleri hicretten sonra gerçekleşmiş, risaletinin sonlarına doğru hemen hemen bütün kabilelerin itaat altına alınmasıyla Arap yarımadası fethedilmiş, müslümanlar Kisra ve Kayser'in karşısına büyük bir güç olarak çıkmışlardır. Öyle ki Hz. Peygamber'in vefat haberi Mekke'ye ulaştığında Mekkelilerin Medine'ye itaatten ayrılma istek ve teşebbüsleri üzerine Süheyl b. Amr'ın, Kâbe'nin kapısının önünde Mekkelilere şu hitabı da bu gerçeği teyit etmektedir: "Ey Mekke halkı! En son müslüman olan ve ilk irtidat eden olmayın. Vallahi Allah bu işi, Resûlullah'ın da belirttiği gibi mutlaka tamamlayacaktır. Ben, kendisini şu bulunduğum yerde "Benimle birlikte Lailahe illallah deyin. Göreceksiniz ki bütün Araplar size boyun eğecek ve Arap olmayanlar da size cizye verecektir. Vallahi Kisra ve Kayser'in hazinelerini Allah yolunda harcayacaksınız." derken gördüm. O gün kimi alaya aldı kimisi de onu tasdik etti. Nihayet her şey ortada, gördüğünüz gibi birinci husus vuku buldu. Bundan sonra da geri kalanı yani Kisra ve Kayser'in hazinelerinin fethi de gerçekleşecektir."⁷⁷ Bu konuşmasıyla irtidatı engelleyen Süheyl b. Amr'ın dile getirdiği geri kalan husus ise Resûlullah'ın vefatından hemen sonra gerçekleşmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde (632-661) Irak ve İran'ın tamamı fethedilerek o günkü dünyanın en güçlü iki devletinden biri olan Sâsânî hâkimiyetine tamamen son verilmiş, Suriye, Filistin ve Mısır'ın fethiyle de Bizans'ın gücü kırılmıştır. Böylece hem Allah'ın, "iman edip dürüst ve erdemli davranışlarda bulunanları yeryüzünde hâkim (halife) kılacağına, öncekilerin

⁷² Taberî, *Tefsir*, 7/88, 13/478; Kister, "el-Hire (Araplarla İlişkileri Üzerine Bazı Notlar)", 31-32.

⁷³ el-Kasas 28/57; el-Ankebût 29/67; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 2/501, 525; Taberî, *Tefsir*, 19/600-602; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/422-423, 464; Cide, "Hz. Peygamber'in Sasani ve Bizans'ı Hedef Göstermesi", 16.

⁷⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, 1/659. Medine'de Tebuk gazvesi sırasında münafıkların "Rumlar (Benî Asfar) ile savaşmayı, Arapların birbirleriyle savaşması gibi mi zannediyorsunuz" şeklindeki ifadeleri de genel olarak Arapların korkularını yansıtmaktadır. Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 3/1003, 1066; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/524-525.

⁷⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, 209.

⁷⁶ Zûkâr savaşı ve Hz. Peygamber'in Zûkâr galibiyetine sevindiğini gösteren rivayetler hakkında bk. Taberî, *Tarih*, 2/193; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/293-294; İsrâfil Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26-27 (2008), 69-70; Mahmut Kelpetin, "Zûkâr Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/506-507.

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, 2/186.

yerine varis yapacağına”⁷⁸ dair vaadi hem de Hz. Peygamber’in “yarımadadaki bütün Arapları birleştirip büyük bir devlet kurmak suretiyle Kisra ve Kayser’in hazinelerine sahip olma” şeklindeki cihan hâkimiyeti ülküsü büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Kanaatimize göre Arapların Hz. Peygamber’in etrafında kenetlenmesinde ve Arap yarımadasında siyasi birliğin sağlanmasında din ve nübüvvet kadar Sâsânî ve Bizans krallıklarını dize getirmeye yönelik zihinlerinde var olan siyasi bilinç ve ülkü de etkili olmuştur.

Kısaca Hz. Peygamber’in, yükümlü olduğu tebliğ görevinin veya peygamberlik misyonunun yanı sıra Mekke’de tevhide ve sağlam esaslara dayalı bir Arap-İslam toplumu oluşturma teşebbüsü, risaletin Medine döneminde sonuç vermiştir. Hızlı yapılanma ve kurumsallaşmanın yanında⁷⁹ müslümanların gittikçe artan güçlerine bağlı olarak dini, siyasi ve askeri amaçlarla bir takım seriyye ve seferlerin tertip edilmesi,⁸⁰ fetihler ve antlaşmalar yapılması, emirlere ve komşu devlet başkanlarına elçiler gönderilmesi⁸¹ ve bağlılıklarını bildirmek üzere başşehir Medine’ye heyetlerin gelmesi,⁸² İslam’ın Arap yarımadasında hızla yayılmasına ve Hz. Peygamber’in siyasi güç ve şöhretinin artmasına neden olmuştur. Öyle ki onun hayatı, o günkü Kisra (II. Hüsrev [590-628]), Kayser (Herakleios [610-641]) ve Necâfî (Ashame [?-630]) gibi büyük imparatorlarla mukayese edilmeye⁸³ ve İsrâiloğulları tarihinde krallık ile peygamberlik vazifesini bir arada yürüten Hz. Davud ve Süleyman (as) gibi “hükümdar peygamber”⁸⁴ olarak algılanmaya başlanmıştır. Muhtemelen bu karşılaştırma ve algılar üzerine Allah resulü, yaşama biçimi bakımından kendisinin “melik nebî (kral peygamber)” değil, “abd nebî (kul peygamber)” olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵ Nitekim maddi ve manevi güce sahip olmasına rağmen mütevazı ve sade bir yaşam tarzını benimsemesiyle muhatapları tarafından da Bizans ve Sâsânî krallarından üstün telakki edilmiştir.

Nihayet kendi dönemlerinde oluşan ve gelişen telakkilere uygun biçimde, onun dini ve dünyevi otoritesine bağlı olarak kurulan İslam devletleri, zamanla çok geniş coğrafyalara yayılarak nice imparatorluk ve devletlerin varlıklarına son vermişlerdir.

Sonuç

Araştırma neticesinde peygamberlik zincirinin son halkasını oluşturan Hz. Peygamber’in, tebliğin başlangıcından itibaren tevhit merkezli bir toplum oluşturmaya veya kabile toplumu yerine akide toplumu inşa etmeye çalışmasının yanında, temel amaç olmamakla birlikte, geniş tabanlı bir yapı oluşturmak ve devlet kurmak gibi siyasi bir hedef de güttüğü ve bunu bir çok mahfilde dile getirdiği görülmektedir.

Rivayetler çerçevesinde Resûlullah’ın, Allah’ın kendisine yüklediği peygamberlik görevini yürütürken tebliğle sınırlı kalmayarak muhataplarının da talep ve özelemleri doğrultusunda kronolojik açıdan birbirinin devamı niteliğinde üç farklı devletleşme aşamasına vurgu yaptığı saptanmıştır:

⁷⁸ en-Nûr 24/55; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 2/424; Taberî, *Tefsir*, 19/208; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/251.

⁷⁹ Geniş bilgi için bk. M. Haneî Palabıyık, “Hz. Peygamber’in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihî Arkaplan ve Teşri Açısından)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2002), 99-126; Mehmet Şimşir, “İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (Ağustos 2017), 273-286; Akdoğan, *Nebevî Liderlik ve Hz. Muhammed*, 262-339.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *Hız. Peygamber’in Savaşları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012); Serdar Özdemir, *Hız. Peygamber’in Seriyeleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001); Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hız. Peygamber’in Savaşları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010).

⁸¹ Geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku’s-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz (b.y.: Kitabevi Yayınları, ts.), 113-283; Muhammed Hamidullah, *Hız. Peygamber’in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 83-186; Abidin Sönmez, *Rasûlullah’ın İslâm’a Dâvet Mektupları* (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2011), 75-168.

⁸² Geniş bilgi için bk. M. Ali Kapar, *Heyetler* (İstanbul: Endülü Yayınları, 2017), 44-290.

⁸³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/815-816; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/314, 580-581; Taberî, *Tarih*, 2/627; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, 5/45, 7/34, 78; Halebî, *es-Sîretü’l-Halebiyye*, 3/114, 317. Hz. Peygamber’i diğer krallarla karşılaştıranlardan biri olan Tay kabilesinin reisi Adî b. Hâtim et-Tâî’nin, Medine’de Resûlullah’la görüşüp İslamiyet’i seçmesinde onun yüce ahlakının ve peygamberliğinin tezahürlerine tanık olmasının yanında siyasi anlamda da Arap yarımadasında ırz, can ve mal güvenliğinin sağlanacağına ve eski Babil topraklarında bulunan, “beyaz saray (beytü’l-ebayaz)” denilen hükümdarlık sarayının ve/veya Sâsânîler’in başşehri Medâin’in (Ktesiphon) fethedileceğine dair beyanları da etkili olmuştur. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/580-581; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 20/267-269.

⁸⁴ İslamî literatürde hem peygamber hem de halife/hükümdar olmanın sadece hükümdar olandan daha üstün olduğu rivayeti hakkında bk. İbn Abdırabbih, *İkdü’l-ferîd*, 1/57.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/13; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 2/30; 6/48-49, 290. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, kendisinin “kral peygamber (melik nebî)” ve “kul peygamber (abd nebî)” olup olmaması hususunda muhayyer bırakıldığını, fakat kul peygamber olmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Ayrıca tevazusu ile herkesin dikkatini çeken Allah resulü, huzurunda korkudan titreyen bir adama, rahat olmasını, korkmaması gerektiğini, zira kendisinin bir kral olmadığını söylemiştir. İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kubrâ*, 1/23; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, 7/34, 40, 108-109.

1. Mekke şehrinin ve Kâbe'nin yönetimini ele geçirme,
2. Bütün Arapları tek çatı altında toplama, Arap siyasi birliğini sağlama, Arap yarımadasında merkezi bir otorite tesis etme,
3. Asırlardır Arapları baskı altında tutan Bizans ve Sâsânî imparatorluklarını ya vergiye bağlama ya da tamamen ortadan kaldırma...

Kur'an'ın açıktan bir otorite tesisi, devlet kurma önerisi veya devlet yönetimiyle ilgili doğrudan bir hükmü bulunmamasına rağmen şartlar gereği Hz. Peygamber'in, yukarıdaki maddelerde zikredilen ilk iki siyasi düşüncesi, hicret sonrası Medine'de siyasi iktidarı elde edip Arap yarımadasındaki kabileleri tek tek itaati altına almasıyla; üçüncü aşamadaki planı ise vefatından hemen sonra onun dini ve dünyevi otoritesini temsil eden Hulefâ-yi Râşidîn döneminde gerçekleştirmiştir.

Böylece düşünce ve teşebbüs olarak Mekke döneminde temelleri atılan ve hicret sonrasında Medine merkezli tesis edilen bu İslam devleti, hızla büyüyerek dört halife zamanında imparatorluk hüviyetini kazanmıştır.

Beyanname

1. **Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
2. **Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
3. **Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995.
- Akdoğan, Yalçın. *Nebevi Liderlik ve Hz. Muhammed*. Ankara: Otto Yayınları, 2021.
- Ali Abdurrazık. *İslam'da İktidarın Temelleri*. çev. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1995.
- Apak, Adem. *Kabile*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Ateş, Ali Osman. "Kusay b. Kilâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/460-461. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Balcı, İsrâfil. "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26-27 (2008), 55-72.
- Balcı, İsrâfil. *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eshraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslam*. 20 Cilt. b.y.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001.
- Cide, Ömer. "Hz. Peygamber'in Sasani ve Bizans'ı Hedef Göstermesi". *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (Aralık 2017), 12-23.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Demircan, Adnan. *Bedevisi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 3 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- Dindi, Korkut. "İbrânî Peygamberlik Geleneğinde Görülen Veraset Usulünün Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Yansımaları". *Turcology Research* 73 (Ocak 2022), 126-136.
- Dindi, Korkut. *Siyer-Kur'an İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Erul, Bünyamin. *Siret Tedkikleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*. thk. Ali Ömer. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Fâkihî, Muhammed b. İshâk b. Abbas. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsih*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar, 1414/1994.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nureddin. *es-Sîretü'l-Halebiyye-İnsânü'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*. çev. Vecdi Akyüz. b.y.: Kitabevi Yayınları, ts.
- Hamidullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

- Hamidullah, Muhammed. *H. Peygamber'in Savaşları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih el-Endelüsî. *el-İkdü'l-ferîd*. thk. Müfîd Muhammed Kumeyha. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible, 1427/2006.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî. *el-Münemmak fî ahbâri Kureys*. thk. Hurşîd Ahmed Fârûk. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed Sa'd b. Menî' el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fî't-tarih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1417/1997.
- Kalkan, Nurettin-Nar, Maşallah. "Hz. Muhammed'in Siyâsî Tecrübesinden Hareketle İslâm Devleti Kavramı". *TYB Akademi* 31 (Ocak 2021), 183-200.
- Kapar, M. Ali. *Heyetler*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Kelâî, Süleyman b. Musa b. Salim. *el-İktifâ bimâ tedammenehû min meğâzî Resûlillah ve's-selâseti'l-hulefâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Kelpetin, Mahmut. "Zûkâr Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kelpetin, Mahmut. *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016.
- Kister, M. J. "el-Hire (Araplarla İlişkileri Üzerine Bazı Notlar)". çev. Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2005), 29-54.
- Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Mahmudov, Elşad. *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-tarih*. 6 Cilt. b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali. *İmtâu'l-esmâ bimâ li'n-nebiyyi mine'l-ahvâli ve'l-embvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ*. thk. M. Abdülhamîd en-Nümeysî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Ahmed Ferîd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Özçelik, A. Selçuk. "İslâm'da Devlet Müessesesinin İnkişafı". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 20/1-4 (1955), 3-11.
- Özdemir, Serdar. *H. Peygamber'in Seriyeleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihî Arkaplan ve Teşrî Açısından)". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2002), 99-126.
- Palabıyık, M. Hanefî. "İslâm Öncesi Arap Düşüncesinde Din ve Din Adamı Algısı". *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 97-147. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Sarıçam, İbrahim. "Hz. Muhammed (sav)'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam". *Diyanet İlmi Dergi* Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayı (2003), 1-32.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Sarıçam, İbrahim. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Hz. Peygamber'in Devlet Reislîği ve Bunun Sonraki Nesillere Yansıması". *II. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*. 109-118. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999.
- Sönmez, Abidin. *Rasûlullah'ın İslâm'a Dâvet Mektupları*. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2011.
- Süheylî, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah. *er-Ravdü'l-ünûf*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1992.

- Şâmî, Muhammed b. Yusuf es-Salihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Şimşir, Mehmet. "İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (Ağustos 2017), 273-286.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî-Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsiru't-Taberî-Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadasında Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm-Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kûb. *Tarihu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1431/2010.
- Yıldız, H. Dursun. "Arabistan-Tarih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/252-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî. *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1413/1993.
- Zemahşerî, Cârullah Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1407/1986.